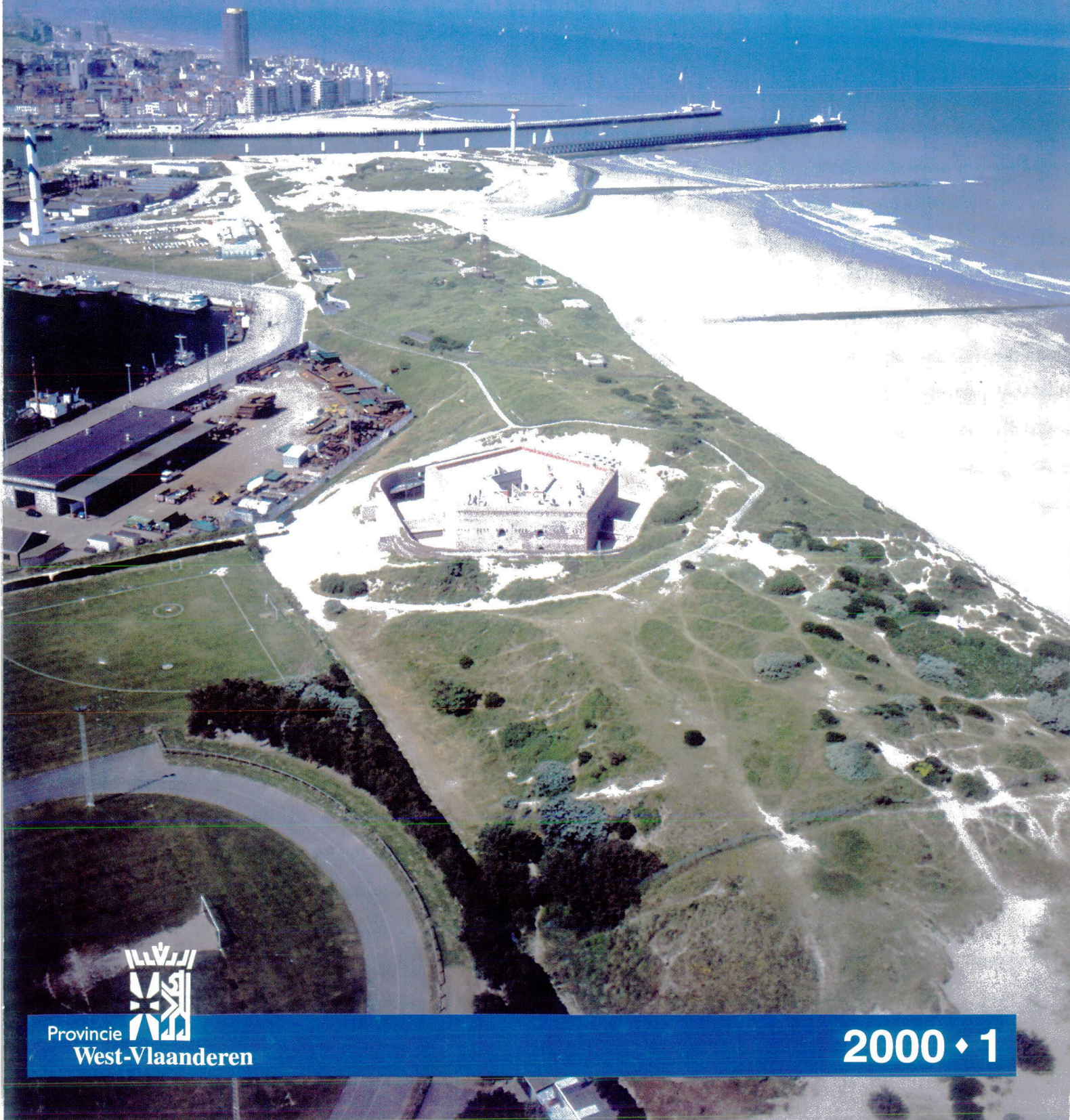

IN DE STEIGERS

IN DE STEIGERS

MONUMENTENNIEUWS UIT WEST-VLAANDEREN

zevende jaargang - 2000 - nummer 1

INHOUD

3

MARC RYCKAERT
Wullepitmolen maalt weer

5

JEROEN CORNILLY
Tijd voor Monumenten
Open Monumentendag 2000

9

JEROEN CORNILLY
Memento mori: funerair erfgoed in West-Vlaanderen

13

MARC RYCKAERT
Gerestaureerd Fort Napoleon voor publiek opengesteld

18

JEROEN CORNILLY, MARC RYCKAERT, REINOUD VAN ACKER
Kort Monumentennieuws

La Panne

Avenue Albert Dumont.

Wullepitmolen maalt weer

Vrijdag 9 juni 2000 was een historisch moment voor Zarren en zijn Wullepitmolen. Op die dag werd immers de gerestaureerde molen ingewijd in aanwezigheid van een talrijk opgekomen publiek. Hiermee werd een punt gezet achter de redding van een monument dat ei zo na ten onder ging.

Het was een mooi gezicht, die vrijdagnamiddag. Ondanks een wat aarzelend windje gingen de feestelijk versierde wieken van de Wullepitmolen voor het eerst in bijna vijftig jaar weer draaien. Het was immers van 1949 geleden dat dit nog gebeurd was: toen werd de molen stilgelegd en kwam voorgoed een einde aan commerciële uitbating ervan. Vanaf dat ogenblik begon de langzame doodstrijd die tot 1996 zou duren en de Wullepitmolen bijna fataal werd. Wind, regen, vorst en houtworm deden gestaag hun werk. Het aftakelingsproces werd steeds zichtbaarder: in 1982 werden de wieken volledig verwijderd, nadat er in 1969 en 1976 al stukken van afgebroken waren. De molenkast ging scheef hangen, houtrot breidde zich snel uit en de beplanking viel af. De aankoop door de gemeente (toen nog Zarren-Werken) in 1971 en de bescherming als monument in 1973 vermochten hier niets aan te veranderen. Enkele keren werden oplapwerken uitgevoerd die het verval vertraagden maar niet stopten. Even was er in 1979 ook sprake van de molen naar Bokrijk over te brengen. Gelukkig is van dat plan niets in huis gekomen.

Uiteindelijk zou de redding komen van de vzw Wullepitmolen en het West-Vlaamse provinciebestuur. Eerstgenoemde werd in 1991 opgericht door enkele molenliefhebbers, met als doel het tij te keren en eindelijk eens schot te krijgen in de restauratie van de molen. Zij waren het die in 1994 het provinciebestuur ervan wisten te overtuigen de molen te kopen en te restaureren. In april

1996 werd de vervallen molen volledig gedemonteerd en op 1 september 1998 begon molenbouwer Peel (thans: Peel-Thomaes) uit Gistel aan de wederopbouw. In de vorige nummers van *In de Steigers* werd regelmatig verslag uitgebracht over de vordering van de werken.

Enkel van de laatste fase werd hier nog geen melding gemaakt: op 28 april 2000 rukte andermaal een grote hijskraan aan, deze keer voor het plaatsen van de wieken.

Foto op de kافت: het Fort Napoleon in Oostende. (Foto Daniël de Kievith, Oostende).

Vorige bladzijde, van boven naar onder: Rumbekke, baljuwhuis 'Goudenhoofd' (foto JC); Brugge, tijdssymboliek op de Centrale Begraafplaats (foto JC); Oostende, binnenplaats van het gerestaureerde Fort Napoleon (foto MR); Tielt, huis Mulle de Terschueren, detail van de tuingevel (foto JC); De Panne, Dumontwijk (oude prentkaart, Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

Deze bladzijde, onder links: de vervallen Wullepitmolen voorlopig met plastic folie waterdicht gemaakt, 1982 (foto Jos Demarée, Sint-Andries); boven rechts: het intrekken van de wieken, 28 april 2000 (foto MR); onder rechts: de gerestaureerde Wullepitmolen feestelijk uitgedost ter gelegenheid van de inwijding op 9 juni 2000 (foto MR).

Het wiekenkruis bestaat uit twee stalen roeden, elk zo'n 22 meter lang, die van bovenaf door de askop geschoven moesten worden. Door uitsparingen in de roeden werden vervolgens de hekscheden gestoken, die samen met de heklatten het hekwerk vormen waarop de zeilen gespannen worden. Deze handelingen verliepen zonder problemen, zodat de Wullepitmolen er tegen het einde van de namiddag eindelijk weer als een volwaardige molen bijstond.

Gedurende de daaropvolgende weken werd proefgedraaid en werd het maalmechanisme nauwkeurig afgesteld. In overleg met de gemeente werd ook de onmiddellijke omgeving heraangelegd: nieuwe toegangsweg, parkeerstrook, afwerking van de molenberg en plaatsen van een afsluiting. Dat alles was mooi op tijd gereed voor de feestelijke inwijding van 9 juni.

Op deze plechtigheid werden de aanwezigen verwelkomd door burgemeester Firmin Dupulthys van Kortemark. Voorts waren er toespraken van voorzitter Jos Demarée van

de vzw Wullepitmolen, gedeputeerde Gerrit Defreyne en Frank De Craeke van de Werkgroep West-Vlaamse Molens. Jos Demarée schetste de lange lijdensweg van de Wullepitmolen en vertelde hoe hij door de molen gefascineerd raakte. Gedeputeerde Defreyne bracht hulde aan allen die zich voor de redding van de molen hadden ingezet. Tevens wees hij op de volgehouden inspanningen die de provincie West-Vlaanderen de jongste kwarteeuw geleverd heeft voor het behoud van het molenerfgoed. Ter gelegenheid van de opening was er in het torenkot een kleine tentoonstelling te zien over de geschiedenis en de restauratie van de molen. De tentoonstelling werd samengesteld door de provinciale dienst voor Cultuur in samenwerking met de vzw Wullepitmolen.

Marc Ryckaert

De Wullepitmolen.
(Foto Daniël de Kievith,
Oostende).

Tijd voor Monumenten

Open Monumentendag 2000

De twaalfde Open Monumentendag staat volledig in het teken van Tijd. De aankomende eeuw- en millenniumwissel is de perfecte aanleiding om dit thema toe te lichten. Tijd speelt een essentiële rol in het leven van een monument. Monumenten getuigen niet alleen van de tijd waarin ze tot stand kwamen, maar hebben ook 'de tand des tijds' doorstaan. De complexe relatie tussen monumenten en tijd krijgt op heel wat manieren gestalte. De invulling van het thema wordt in deze bijdrage kort gedeuid aan de hand van een aantal West-Vlaamse monumenten die op 10 september 2000 hun deuren voor het publiek openen.

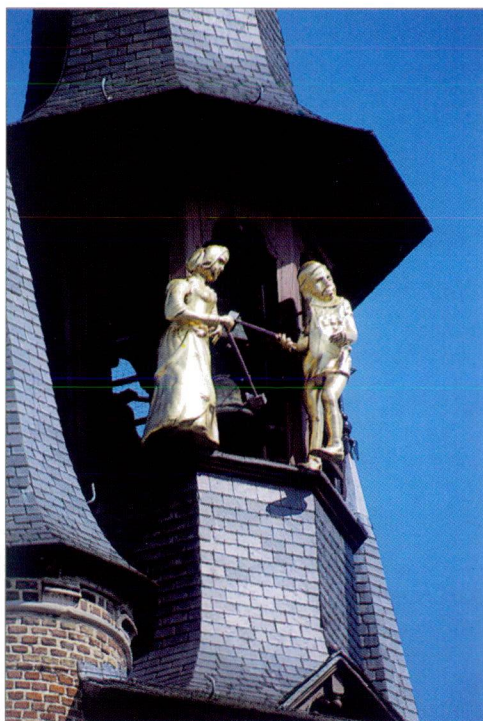
De benoemde tijd

Het is voor de mens steeds een uitdaging geweest het abstracte gegeven tijd te kunnen vatten en vastleggen. Er werden instrumenten gebouwd waarmee men de hemel kon observeren. De astronomie verzamelde gegevens die aanleiding gaven tot een indeling van de tijd in jaren, maanden, weken en dagen. Deze grote tijdsstructuren werden verwerkt in een kalender. Voor een aanduiding van de fijnere indeling in uren en minuten waren andere instrumenten nodig. Een van de oudste instrumenten om de tijd visueel voor te stellen is de zonnewijzer. De schaduw van de zon wordt met een naald op een wijzerplaat geworpen. In West-Vlaanderen zijn nog verschillende zonnewijzers terug te vinden, o.a. op het stadhuis van Damme en de gotische toren van de Sint-Margaretakerk in Knokke. Een zonnewijzer uit 1762 met het opschrift *Let op den tydt, vreest d'eeuwigheid* is te zien op de westertoren van de Sint-Vincentiuskerk in Ramskapelle (Knokke-Heist).

In de loop van de 13de eeuw doken de eerste mechanische klokken op. Vanaf de 15de eeuw werden de mechanische uurwerken algemeen verspreid op kerktorens en openbare gebouwen. Deze torenuurwerken vormden

lange tijd de basis voor de tijdsbepaling van een gemeenschap. In het stadhuis van Damme is een uurwerkmechanisme uit 1459 te zien. De Sint-Medarduskerk in Eernegem werd in 1852 grotendeels herbouwd in neogotische stijl. In de laatgotische toren bleven zowel het oude als het nieuwe uurwerkmechanisme bewaard. De tijd werd niet alleen zichtbaar gemaakt op een wijzerplaat maar ook hoorbaar met klokken. In Kortrijk waren het Manten en Kalle die op het belfort het uur sloegen. De twee urslagers werden in 1382 door de Fransen buit gemaakt en naar Dijon overgebracht. Sinds 1961 prijken Manten en Kalle opnieuw op het Kortrijkse belfort. Om de stedelingen voor te bereiden op de slag van het uur werd eerst een waarschuwing gegeven met kleine klokjes. Dit aantal klokjes werd opgedreven en omstreeks 1500 werd het beiaardklavier ingevoerd. Ondertussen is de beiaard louter een muziekinstrument geworden. Het belfort van Tiel bezit de enige volledig bewaarde Dumerybeiaard in Vlaanderen. Dit klokken spel dateert uit 1773 en telt 36 klokken.

De tijd werd vaak vastgelegd op gebouwen. Dateringen van bouwen, verbouwen en restaureren werden op allerlei manieren in de gevel of het interieur aangebracht.

Links: de zonnewijzer van de Sint-Vincentiuskerk in Ramskapelle (Knokke-Heist).

Rechts: de urslagers Manten en Kalle op het Kortrijkse belfort. (Foto's JC).

Deze tekens van de tijd schrijven mee de geschiedenis van het gebouw. Boven de deuren van het geboortehuis van René Declercq in Deerlijk is met blauwe baksteentjes het bouwjaar 1790 aangegeven. Op de toren van de Sint-Joriskerk in Sint-Joris (Beernem) kan een deel van de bouwgeschiedenis afgelezen worden. De bouwdatum 1837 van de neoclassicistische kerk wordt aangegeven op het portaal. De datum 1866 duidt dan weer op de bouw van de eigenlijke toren.

Het chronologisch verhaal van een monument is niet altijd zo eenvoudig te lezen. Grondig bouwhistorisch onderzoek kan belangrijke informatie opleveren. Dit onderzoek, veelal uitgevoerd als voorbereiding op restauratiewerken, wint de laatste jaren steeds meer aan belang. Gegevens uit archivalische, iconografische en geschreven bronnen worden geconfronteerd met de resultaten van een doorgedreven onderzoek van het gebouw zelf. De bouwgeschiedenis van het monument kan op deze wijze verfijnd worden. Bovendien is dit vooronderzoek een belangrijk hulpmiddel om tot een verantwoorde restauratie te komen. In het baljuwhuis Goudenhoofd in Rumbeke werd in 1995-1996, voorafgaand aan de restauratie, een bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd. Deze studie bracht meer duidelijkheid over het ontstaan en de bouwchronologie van het monument.

Bepaalde tijdstippen in de geschiedenis worden aangeduid met een term die meer inhoudt dan enkel een tijdsbepaling. De term *fin de siècle* verwijst niet enkel naar de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw, maar duidt ook op de architectuur en de hele cultuurbeleving uit deze periode. Met *fin-de-siècle* architectuur wordt verwezen naar de periode van ca. 1895 tot ca. 1905 toen vooral de art nouveau zijn hoogtepunt

kende. Maar ook het toen nog steeds doorlevende eclecticisme valt onder deze noemer. De belangrijkste voorbeelden van deze architectuur zijn terug te vinden in de grote stedelijke centra. Ook in de badplaatsen zijn nog heel wat voorbeelden van *fin-de-siècle* architectuur terug te vinden. Met Open Monumentendag wordt in De Panne speciale aandacht besteed aan de Dumontwijk. Deze wijk werd aangelegd vanaf ca. 1904 volgens de plannen van architect A. Dumont. De losstaande villa's in de duinen zijn illustratief voor de levensstijl van de burgerij in het eerste decennium van de 20ste eeuw. De stad werd van tijd tot tijd ingeruild voor een landelijke woonomgeving. De bouwwoede aan de kust die hiermee gepaard ging leverde architecturale pareltjes op zoals de Villa Kykhill naar een ontwerp van architect Georges Hobé.

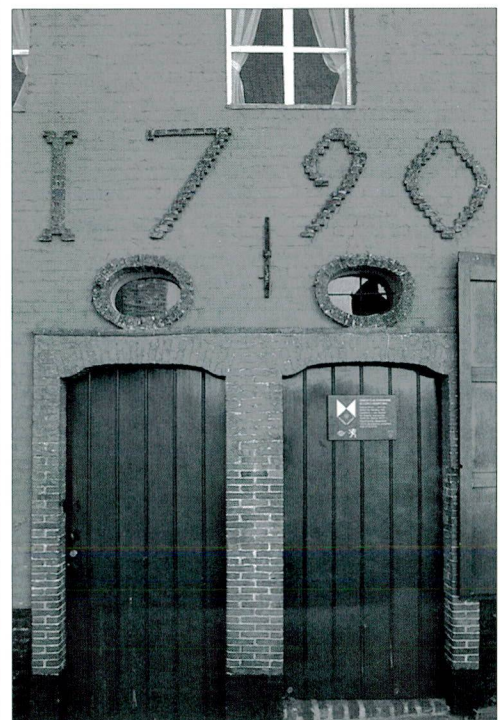
Eindige tijden

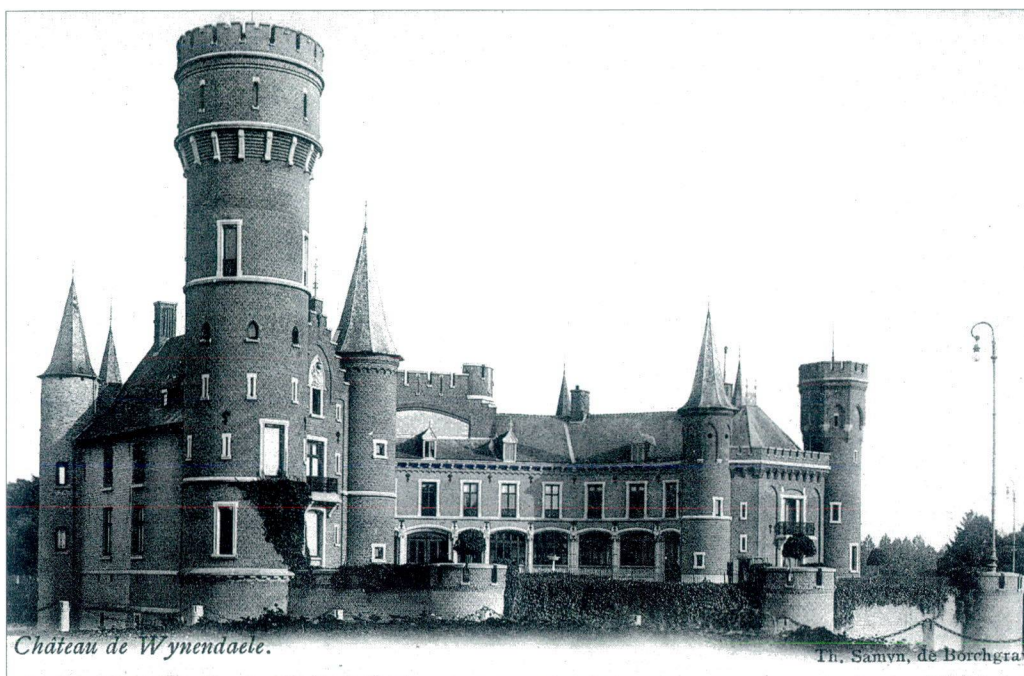
De tijd verandert levende wezens en dingen. Tijdelijkheid en eindigheid wordt met een uitgebreide reeks symbolen voorgesteld in het funeraire erfgoed. Uit het Ancien Régime zijn vooral grafmonumenten in kerken bewaard. Tijdens de 19de eeuw werden buiten de oude stadsmuren nieuwe begraafplaatsen aangelegd.

Ruïnes verwijzen op een indringende manier naar de vergankelijkheid van de dingen. In een ruïne kun je het vorderen van de tijd aflezen. In de 19de eeuw werden zelfs pseudo-ruïnes gebouwd als verbeelding van de vergankelijkheid van de dingen of om aansluiting te vinden bij lang vervlogen tijden. Met Open Monumentendag wordt de molenruïne in Klerken opengesteld. Deze stenen windmolen werd tijdens de Eerste Wereldoorlog door het Duitse leger als uitkijkpost ingericht. Bij de bevrijding in 1918 werd de molen in puin geschoten. De molenruïne verwijst niet alleen naar de oorlog, maar

Boven: de Dumery-beiaard op het belfort van Tielt. (Foto JC).

Rechts: bouwjaaraanduiding op de gevel van het geboortehuis van René Declercq in Deerlijk. (Foto MR).

werd ook een beeld van vergankelijkheid. De ruïne werd in 1998 wettelijk beschermd als een getuige van het strategisch belang die molens tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden.

In de loop van de geschiedenis kan naast het uitzicht ook de functie, de rol in de maatschappij en de omgeving van een monument veranderen. De sporen van dit boeiende verhaal zijn niet altijd even duidelijk te herkennen in een monument. Op het kerkhof van de Brugse minderbroeders liet het stadsbestuur in de 15de eeuw een gedeeltelijk overdekte marktplaats bouwen. Dit pand werd in de 17de eeuw ingericht als tuchthuis en werd omstreeks 1860 vervangen door een nieuwe gevangenis. Ondertussen is ook deze gevangenis, op het poortgebouw na, gesloopt om plaats te ruimen voor een woonwijk. Op Open Monumentendag zullen acteurs de geschiedenis van het Pandreitje opnieuw tot leven wekken. Het Hotel Ter Brughe in het

Oost Gistelhof in Brugge werd in de 16de eeuw gebouwd als woonhuis met opslagplaats voor Spaanse handelaars. In de late 19de eeuw werd er een tabaksfabriek ingericht en tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het zelfs gebruikt als casino. De zogenaamde *Keunekapel* in Koksijde werd in 1906 gebouwd in opdracht van de Brusselse familie Lafosse. In 1935 werd de kapel gesloten voor de eredienst en aangekocht door een kunstschilder. Die bouwde de Keunekapel om tot villa. Sinds enkele jaren doet het gebouw dienst als tentoonstellingsruimte.

Monumenten zijn niet altijd even oud als ze er uit zien. Opdrachtgevers en ontwerpers hebben tijdens de 19de eeuw soms een monument gedeeltelijk of bijna volledig in een neokleedje gestopt. Dit gebeurde vaak uit ideologische overwegingen, maar de reden kon ook pure nostalgie zijn. De geschiedenis van het kasteel van Wynendale klimt op tot de 11de eeuw. In zijn huidige

Boven: Brugge, de voormalige tabaksfabriek, thans hotel 'Ter Brughe', in het Oost-Gistelhof. (Oude prentkaart, Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

Onder: Het kasteel van Wynendale. (Oude prentkaart, Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

uitzicht dateert het kasteel grotendeels uit de 19de eeuw. Het is een romantische versie van een middeleeuwse burcht. In de frontstreek werden tijdens de wederopbouw heel wat monumenten gereconstrueerd. Op die wijze poogde men in zekere zin de sporen van de Eerste Wereldoorlog uit te wissen en terug aan te knopen bij het leven van vóór 1914. Monumenten zoals de Sint-Maartenskerk in Ieper en de hallen in Nieuwpoort werden heropgebouwd naar hun vooroorlogse toestand.

Met de tijd mee

Het begrip monumentenzorg, zoals we het nu kennen, is een vrij jong gegeven. Toch is er tijdens de afgelopen twee eeuwen heel wat veranderd in de wereld van de monumentenzorg. Zowel de 19de-eeuwse reconstruerende restauraties, de conserverende restauratieaanpak uit de jaren 1980 als de consequent hedendaagse ingrepen uit de jaren 1990 hebben hun sporen nagelaten op ons monumentaal erfgoed.

Het stadhuis van Kortrijk is illustratief voor een veranderende restauratiegedachte. Het middeleeuwse gebouw werd vanaf 1849 gerestaureerd onder leiding van architect Pierre Nicolas Croquison. De voorgevel werd gedeeltelijk herbouwd in neogotische stijl en het interieur werd neogotisch aangekleed. Bij een nieuwe restauratie in

Rechts: Klerken, de molenruïne. (Foto JC).

Midden: Sint-Idesbald, de 'Keunekapel'. (Foto MR).

Onder: Oostende, voormalig postgebouw. (Foto JC).

1959-1962 naar de plannen van architect Luc Viérin werd een deel van de 19de-eeuwse restauratie ongedaan gemaakt en werd het interieur gemoderniseerd.

Voor het behoud van sommige monumenten dringt de tijd, is het als het ware vijf voor twaalf. Gebouwen komen leeg te staan, worden gebrekkig onderhouden en vervallen langzaam maar zeker. Maar dit negatieve verhaal kan ook een positieve wending krijgen wanneer monumenten beschermd worden, een nieuwe bestemming krijgen of gerestaureerd worden. De molenruïne van Klerken werd door de dorpsraad tijdens de Open Monumentdag van 1998 onder de aandacht gebracht. Ondertussen is de vredesmolen beschermd en momenteel worden de plannen voor een consoliderende restauratie opgesteld. De toekomst van enkele merkwaardige West-Vlaamse gebouwen is echter minder zeker. Hoewel het kantoorgebouw van de schoenfabriek Eperon d'Or door een houtfabrikant als opslagplaats wordt gebruikt, is de bouwfysische toestand van dit art-decogebouw zorgwekkend. Het postgebouw van Oostende, een van de belangrijkste creaties uit de naoorlogse periode in Vlaanderen, staat sinds enkele jaren leeg. Momenteel wordt druk gezocht naar een passende herbestemming zodat het voor dit monument geen vijf voor twaalf zal worden.

De volledige lijst van monumenten die tijdens de twaalfde Open Monumentendag Vlaanderen worden opengesteld kan teruggevonden worden in het Monumentenmagazine, uitgegeven door de Stuurgroep Open Monumentendag.

Jeroen Cornilly

Memento mori: funerair erfgoed in West-Vlaanderen

Tijdens de twaalfde Open Monumentendag wordt onder meer speciale aandacht besteed aan het funeraire erfgoed. De dood is een van de meest directe confrontaties met tijdelijkheid en eindigheid. In de funeraire kunst wordt het begrip tijd op zeer diverse wijzen verbeeld en tastbaar gemaakt. In West-Vlaanderen zal op Open Monumentendag aandacht besteed worden aan onder andere de Centrale Begraafplaats in Assebroek (Brugge), het oud en nieuw kerkhof van Oostende, de burgerlijke begraafplaats van De Panne, de begraafplaats in Wervik en het Sint-Amanduskerkhof van Beernem.

Begraafplaatsen buiten de stadsmuren

Tijdens het Ancien Régime was het gebruikelijk de doden in de onmiddellijke omgeving van de kerk te begraven. Rijke en vooraanstaande personen werden doorgaans in de kerk zelf begraven. De vele grafplaten en grafmonumenten in onze kerken herinneren nog aan dit gebruik. Het begraven in de kerk en in de dichtbebouwde stedelijke centra vergrootte de kans op het uitbreken van epidemieën. Uit hygiënische overwegingen werd tijdens de 18de eeuw dan ook paal en perk gesteld aan dit gebruik. Keizer Jozef II vaardigde op 26 juni 1784 een decreet uit waarbij het onder meer verboden werd nog langer in de kerk te begraven en waarbij het verdwijnen van de kerkhoven uit stedelijke centra werd opgelegd. Buiten de stadsmuren moesten nieuwe begraafplaatsen aangelegd worden die niet alleen openstonden voor katholieken, maar ook voor andere levensbeschouwingen. Dit decreet leidde in 1784 onder meer tot de oprichting van de Centrale Begraafplaats in Assebroek bij Brugge. Het decreet van Jozef II stuitte op veel verzet en slaagde er uiteindelijk enkel in om een einde te stellen aan het begraven in kerken.

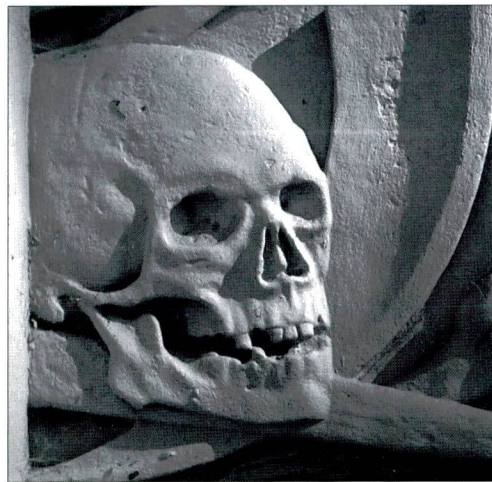
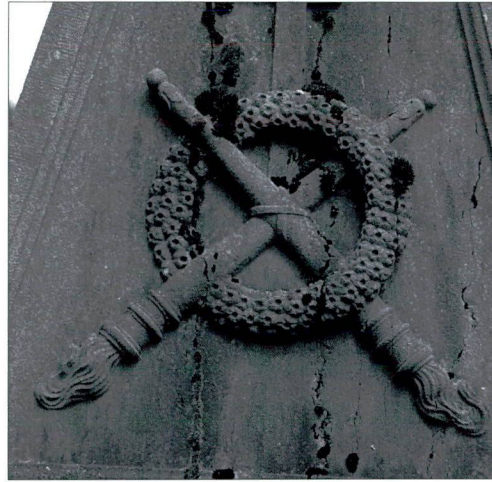
Het was pas met Napoleons decreet van 12 juni 1804 dat het begraven in de steden definitief tot het verleden behoorde.

Hetzelfde decreet riep ook de individuele begravingen en de vergunningen van onbepaalde duur in het leven. Voortaan kon iedereen op een afzonderlijk perceel begraven worden, er een grafmonument oprichten en dit voor onbepaalde duur. Heel wat katholieke stedelingen bleven echter wel hun toevlucht zoeken tot de landelijke kerkhoven, waar ze wel nog in de onmiddellijke omgeving van een kerk begraven konden worden. Dit verklaart bijvoorbeeld het groot aantal

Boven: gezicht op het oude kerkhof aan de Nieuwpoortsesteenweg in Oostende.

Onder: de Centrale Begraafplaats van Assebroek-Brugge, waarvan de oorsprong opklimt tot 1784. (Foto's JC).

Boven links: omgekeerde toortsen als symbool van het uitdovende leven.

Boven rechts: de ouroboros, symbool van eeuwigheid en onsterfelijkheid.

Onder links: voorstelling van de dood op het graf van de Brugse kunstenaarsfamilie Pickery. Dit graf bevindt zich op de Centrale Begraafplaats van Brugge. Ook beide voorgaande foto's werden op deze begraafplaats genomen.

Onder rechts: aanduiding op de zerk van het statuut 'eeuwige vergunning' op het kerkhof van Beernem. (Foto's JC).

oude grafmonumenten op het kerkhof van Sint-Kruis (Brugge).

In de loop van de 19de eeuw werden in West-Vlaanderen verschillende nieuwe kerkhoven aangelegd. Het gaat onder meer om het kerkhof van Izegem (1806), de begraafplaats aan de Blekerijstraat in Roeselare (1821) en het kerkhof aan de Nieuwpoortsesteenweg in Oostende (1852). Het zijn meestal rechthoekige, ommuurde terreinen die door enkele rechte dreven worden doorsneden. De aanplanting met o.a. beuken(hagen), treurwilgen, buxus en taxus geven aan deze kerkhoven een landschappelijk karakter. Het landschappelijke en groene aspect is vaak ook eigen aan de kerkhoven rond kleinere dorpskerkjes. Het als dorpsgezicht beschermde kerkhof rond de Sint-Martinuskerk in Werken (Kortemark) bijvoorbeeld wordt in belangrijke mate bepaald door een reeks lindebomen.

Grafmonumenten

De vele grafmonumenten op deze begraafplaatsen vertonen een grote stilistische en vormelijke verscheidenheid. Tijdens de late 18de en de vroege 19de eeuw werden vooral eenvoudige vlakke zerken en rechtopstaande steles gebruikt. Onder invloed van de ontdekking van necropolen uit de klassieke oudheid evolueerden de graftekens tot sterk driedimensionaal uitgewerkte monumenten, gaande van obeliskken tot echte paviljoentjes. Het neoclassicisme is tijdens de eerste helft van de 19de eeuw de overheersende stijl in

de funeraire kunst. De katholieke burgerij zal vanaf 1850 meer en meer de voorkeur geven aan de neogotiek, de stijl bij uitstek voor het katholicisme. Liberalen en vrijzinnigen gaven dan weer de voorkeur aan neorenaissance, neobarok en later ook het eclecticisme. Nieuwe stijlen zoals de art nouveau, art deco en modernisme maakten vanaf ca. 1895 ook hun opwachting op de kerkhoven.

De graftekens werden vaak door belangrijke architecten en beeldhouwers ontworpen of uitgevoerd. Jean-Baptiste Bethune, de belangrijkste figuur uit de Belgische neogotiek, ontwierp verschillende grafmonumenten, waarvan er een aantal op het Brugs Kerkhof terug te vinden zijn. Op dezelfde begraafplaats is ook werk terug te vinden van o.a. Louis Delacenserie, Gustaaf Pickery en Jozef Coucke. Ook 20ste-eeuwse architecten waren actief in de funeraire kunst. Gaston Eysselinck ontwierp een aantal grafmonumenten voor het nieuwe kerkhof aan de Stuiverstraat in Oostende.

Op de grafmonumenten is een veelheid aan symbolische voorstellingen van dood, leven, eindigheid, eeuwigheid, tijdelijkheid en tijd terug te vinden. Deze motieven werden meestal ontleend aan de christelijke of aan de klassieke kunst: de gevleugelde zandloper verwijst naar het voortschrijden en de vluchtigheid van het leven, de Ouroboros (een slang die in haar eigen staart bijt) is een symbool van onsterfelijkheid en tijdloosheid, de rozenkrans rond een kruis duidt onder meer op vergankelijkheid of het lijden van

Christus, de asurne staat symbool voor dood en vergankelijkheid, de gebroken zuil verwijst naar het te vroeg afgebroken leven, de letters alfa en omega staan voor het begin en het einde van een mensenleven, een omgekeerde toorts is een symbool voor het uitdovende leven. De voorstellingen kunnen ook zeer direct zijn, zoals schedels en knoken, tafereelen met de kruisiging van Christus of voorstellingen van Chronos, de god van de dood. Een ander belangrijk aspect van graftekens zijn de opschriften. Naast de identificatie van de overledene (naam, geboorte- en sterfdatum) worden dikwijls ook bijbelfragmenten of literaire citaten gebruikt.

Enkele West-Vlaamse voorbeelden: Brugge, Oostende en Beernem

De Centrale Begraafplaats van Brugge werd in 1784 opgericht, kort na de uitvaardiging van het decreet van Jozef II. De Brugse kerkfabrieken kochten daartoe met geleend geld een stuk grond van het Sint-Trudoklooster in Assebroek. Dit nieuwe kerkhof, door de Bruggeling smalend het "Rapestik" genoemd, werd aanvankelijk slechts sporadisch gebruikt. Het duurde tot 1805 vóór de overledenen systematisch op de Centrale Begraafplaats van Assebroek werden bijgezet. In 1810 werd het poortgebouw met een kapel en woningen voor de kapelaan en de grafdelver gebouwd. De begraafplaats, sinds 1804 stadseigendom, werd in 1841 een eerste maal uitgebreid. Op deze nieuwe zone, gelegen ten oosten van de calvarie, werden afzonderlijke perken voorzien voor de religieuze orden en een stuk niet-gewijde grond voor niet-katholieken. In 1864 werd de begraafplaats opnieuw uitgebreid, ditmaal in zuidelijke richting. Hetzelfde jaar werd ook gestart met de bouw van de kapel van de kanunniken van de Sint-Salvatorskathedraal. Deze neogotische kapel werd ontworpen door Jean Baptist Bethune. De begraafplaats voor oorlogsslachtoffers werd in 1919 aangelegd. Op het Brugs Kerkhof liggen bekende Bruggelingen zoals Guido Gezelle, Hendrik en Gustaaf Pickery, Louis Delacenserie, John Steinmetz, Julius Sabbe, Charles Louis Carton en Achiel Van Acker.

In Oostende werd na de uitvaardiging van het decreet van Jozef II een nieuw kerkhof aangelegd op de plaats van het huidige Prinses Clementinaplein. De grond was er echter zo vochtig dat de kisten in het water lagen en men zag zich dan ook genoodzaakt de begraafplaats te sluiten. Omstreeks 1850 werd daarom ook een nieuw kerkhof aangelegd aan de Nieuwpoortsesteenweg. Het symmetrisch opgevatte toegangspaviljoen in rundbogenstil dateert wellicht ook uit deze periode. Veel van de fraaie 19de-eeuwse graftekens staan er momenteel verwaarloosd en vervallen bij.

De grote bloei en de sterke expansie van Oostende leidden al snel tot plaatsgebrek op het kerkhof aan de Nieuwpoortsesteenweg. In 1900 werd een eerste maal gedacht aan de oprichting van een nieuwe begraafplaats. Het stadsbestuur kocht zelfs een stuk grond aan

in de naburige gemeente Bredene, maar uiteindelijk werd er geen gevolg gegeven aan dit plan. Het terrein was bovendien zo ver buiten Oostende gelegen dat in 1908 een nieuw terrein werd aangekocht, gelegen aan de Stuiverstraat in Stene. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd de aanleg van het kerkhof uitgesteld en duurde het tot 1918 vóór de eerste persoon op het zogenaamde 'Nieuw Kerkhof' bijgezet kon worden. Het grondwater bleek er echter zo hoog te zitten dat de grafkuilen bijna onmiddellijk onderliepen. Het stadsbestuur zag zich in 1919 dan ook genoodzaakt de begraafplaats aan de Stuiverstraat te sluiten en opnieuw uit te wijken naar de Nieuwpoortsesteenweg. Uiteindelijk werd vanaf 1925 het Nieuw Kerkhof met grafkelders uitgerust en opnieuw in gebruik genomen. De omheining en de monumentale toegangspartij werden enkele jaren later, in 1929-1930, opgetrokken. De begraafplaats werd sindsdien verschillende keren uitgebreid en is nog steeds in gebruik. Naast een ereperk voor Belgische, Britse en Franse soldaten, is er ook een afzonderlijke joodse begraafplaats.

Het huidige kerkhof rond de Sint-Amanduskerk van Beernem dateert hoofdzakelijk uit de 19de eeuw. De begraafplaats werd zowel in 1875 als 1893 uitgebreid. Bovendien verdween een deel van de oudste zone bij de vergroting van de Sint-Amanduskerk in 1900-1902. De meeste graftekens op deze begraafplaats dateren uit de late 19de en de 20ste eeuw. Tussen de vrij sobere arduinen kruisen en grafzerken trekt vooral de grafkapel van ridder Etienne de Vrière († 1937) de aandacht. Deze neogotische kapel, opgetrokken in baksteen en natuursteen, verkeert in vervallen toestand. Het restauratiedossier voor dit interessante grafmonument wordt momenteel voorbereid.

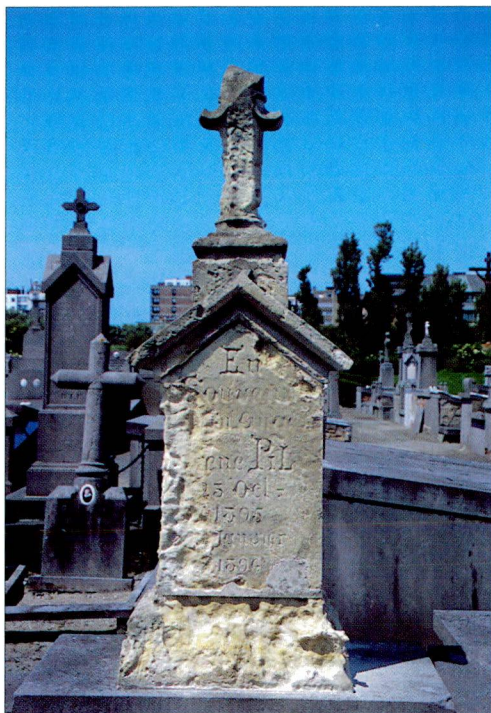

Treurende figuur aan de ingang van het nieuwe kerkhof aan de Stuiverstraat in Oostende. Het beeld is van de hand van de bekende Gentse beeldhouwer Geo Verbanck (Foto JC).

Moeizame herwaardering

De wet op de begraafplaatsen van 20 juli 1971 maakte een einde aan de eeuwige vergunningen. Volgens deze wet is een concessie beperkt tot een duur van 50 jaar. Wel kan deze steeds vernieuwd worden voor een termijn van 50 jaar. Wanneer een concessie afloopt en niet wordt hernieuwd, worden de graftekens en -kelders eigendom van de gemeente. De wet van 1971 heeft zeker de teloorgang van historische kerkhoven in de hand gewerkt. Het decreet van 3 maart 1976 tot de bescherming van monumenten, stads- en dorpsgezichten is een wettelijk instrument om het voortbestaan van de historische begraafplaatsen te verzekeren. Tot op heden werden geregeld wel begraafplaatsen rond kerken opgenomen in een dorpsgezicht, maar zelden lag de nadruk op het kerkhof zelf. Een van de zeldzame uitzonderingen is de Duitse Militaire begraafplaats in Vladslo (Diksmuide) die in 1997 als monument werd beschermd. Wellicht zullen in de toekomst nog meer kerkhoven of graftekens wettelijk beschermd worden, gestimuleerd door de vernieuwde interesse voor het funeraire erfgoed. Sinds 1980 werden verschillende publicaties, tentoonstellingen en studiedagen aan dit onderwerp gewijd. Ook lokale initiatieven hebben bijgedragen tot de herwaardering en het behoud van grafmonumenten. In Brugge werd al in 1978 een Stedelijke Commissie voor Graftekens in het leven geroepen. Deze commissie heeft als opdracht een selectie te maken van de graftekens die ofwel verwijderd kunnen worden ofwel hersteld en onderhouden moeten worden door de stedelijke overheid. Sinds 1990 kregen al meer dan honderd grafmonumenten op de Brugse begraafplaatsen een onderhouds- of restauratiebeurt. Hopelijk kan Open Monumentdag zowel het lokale initiatief als de monumentenzorg verder aanmoedigen om dit historisch en kunsthistorisch waardevolle erfgoed te bewaren en herstellen.

Boven: het kerkhof van Beernem. Op de achtergrond domineert de grafkapel van ridder Étienne de Vrière.

Midden: neoclassicistisch spiraalvormig grafmonument voor de Brugse architect Johannes Pitiou. Dit merkwaardig voorbeeld van funeraire kunst werd enkele jaren geleden volledig gerestaureerd.

Onder: sterk verweerd neogotisch grafteken op het kerkhof aan de Nieuwpoortsesteenweg in Oostende. (Foto's JC).

Jeroen Cornilly

Bibliografie: V. Bouckaert, W.P. Dezutter, M. Struye, J. Van Cleven & A. Vandewalle, 'De Centrale Begraafplaats te Assebroek-Brugge. Beknopte gids', *Brugs Ommeland* 33 (1993), p. 1-80. - André Capiteyn, 'De 19e eeuw. Grafmonumenten in openlucht: christelijk en profaan', *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen* 21 (1983), nr. 3, p. 111-118. - Marcel Celis, 'Funerair erfgoed in België. Funeraire archeologie in Vlaanderen', *Een introductie tot de zorg voor het Funerair Erfgoed. Verslagboek zesde ontmoetingsdag van de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg*, Brussel, 1999, p. 23-31. - Katrijn Compennolle, 'Kerkhof Stuiverstraat', *Gidsenblad Lange Nelle* 10 (1998), p. 56-61 en 85-91. - Jean-Pierre Falise, 'Graven op het kerkhof aan de Nieuwpoortsesteenweg', *De Plate* 14 (1985), p. 193-195. - Alfons Ryserhove, *Beernem. Een heemkundige studie*, Handzame, 1979, p. 160-167. - Marleen Struye & Jan Esther, 'De tijd is een machtige cirkel. Er is geen begin en geen eind. De zorg voor het funeraire erfgoed in Brugge', *Vlaanderen* 48 (1999), p. 260-265. - Jean Van Cleven, 'De 19de-eeuwse graftekens en begraafplaatsen in kunsthistorisch perspectief', *Brugs Ommeland* 26 (1986), p. 225-242. - André Vandewalle, 'De 19de-eeuwse centrale begraafplaats van Brugge in historisch perspectief', *Brugs Ommeland* 26 (1986), p. 201-224. - Ivan Van Hyfte, 'Joodse graven op 't nieuwe kerkhof', *De Plate* 29 (2000), p. 4-10. - Rita Werbrouck, 't Oud Kerkhof van Oostende', *Gidsenblad Lange Nelle* 5 (1993), p. 63-72, 114-119 en 141-146.

Gerestaureerd Fort Napoleon voor publiek opengesteld

Dit jaar is voor het historische Fort Napoleon in Oostende een nieuwe fase aangebroken. Op vrijdag 7 april 2000 werd het bijna twee eeuwen oude gebouw immers, na een grondige restauratiebeurt, plechtig opnieuw in gebruik genomen. Voortaan is het niet langer een militair bolwerk, maar een monument dat voor het publiek toegankelijk is. Bouwheer van de restauratie en beheerder van het monument is de jonge Stichting Vlaams Erfgoed (opgericht juli 1994). Partners in het project zijn de Vlaamse Gemeenschap, de provincie West-Vlaanderen en de stad Oostende.

De bouw en inrichting van het Oostendse Fort Napoleon vond plaats in 1811-1814. Op dat ogenblik maakten onze contreien deel uit van het Franse keizerrijk en werd Engeland als een potentiële agressor beschouwd. De uitbouw van een stevige kustverdediging en het concentreren van een sterke troepenmacht (ook met oog op een eventuele Franse aanval op Engeland) was een prioriteit voor Napoleon en zijn militaire staf. Hierbij vervulde Oostende een sleutelrol. Het fort was trouwens niet het eerste element van de kustverdediging in en rond Oostende. Al in 1803-1804 werd op het oostelijke havenhoofd een batterij met vijf stukken geschut gebouwd, die *Batterij Napoleon* genoemd werd. Een gelijksoortige batterij was op het westelijke havenhoofd voorzien, maar die is

blijkbaar nooit helemaal uitgebouwd. Het voorstel van generaal Davout, opperbevelhebber van de Franse troepen langs de Vlaamse kust, om een batterij in de duinen ten oosten van de havengeul (op de plaats van het latere Fort Napoleon) te bouwen, werd aanvankelijk niet weerhouden. Maar in 1810, naar aanleiding van een bezoek aan Oostende, beval Napoleon dan toch de bouw van een fort in de Bredense duinen.

Fort Impérial

Dit heette aanvankelijk *Fort Impérial* en werd opgetrokken volgens een standaardplan, opgemaakt door Franse militaire ingenieurs. Ook in de duinen ten westen van Oostende werd aan een soortgelijk fort

Het gerestaureerde Fort Napoleon in Oostende. (Foto Daniël de Kievith, Oostende).

begonnen. Dat was het na 1814 door de Engelsen voltooid Fort Wellington, op de plaats waar zich thans de gelijknamige paardenrenbaan bevindt. In Blankenberge verrees een kleiner type fort, waar tot 1872 de Blankenbergse vuurtoren op zou staan. In laatstgenoemd jaar moest het de plaats ruimen voor het casino.

De bouwwerken aan het *Fort Impérial* gingen vlot vooruit. Honderden werklieden werden ingezet, zowel opgevorderde plaatselijke bouwvakkers als Spaanse krijgsgevangenen. In de herfst van 1811 waren de funderingen gereed en rezen de muren reeds op tot een hoogte van 85 cm boven de begane grond. Een jaar later was het metselwerk voltooid. In 1813 en 1814 werkte men aan de binneninrichting. Bij de val van het keizerrijk was het fort klaar om in gebruik genomen te worden.

Na het vertrek van de Fransen werd het korte tijd door de Engelsen bezet (1814). Vanaf 1815 was er een Hollands garnizoen in ondergebracht en werd het omgedoopt tot *Fort Willem I*. Na de opstand van 1830 en het ontstaan van het koninkrijk België, kreeg het alweer een nieuw garnizoen en een nieuwe naam: *Fort Leopold*. Vrij snel daarna kwam echter de naam *Fort Napoleon* in gebruik, die tot nu zou stand houden.

De 20ste eeuw: langzame aftakeling

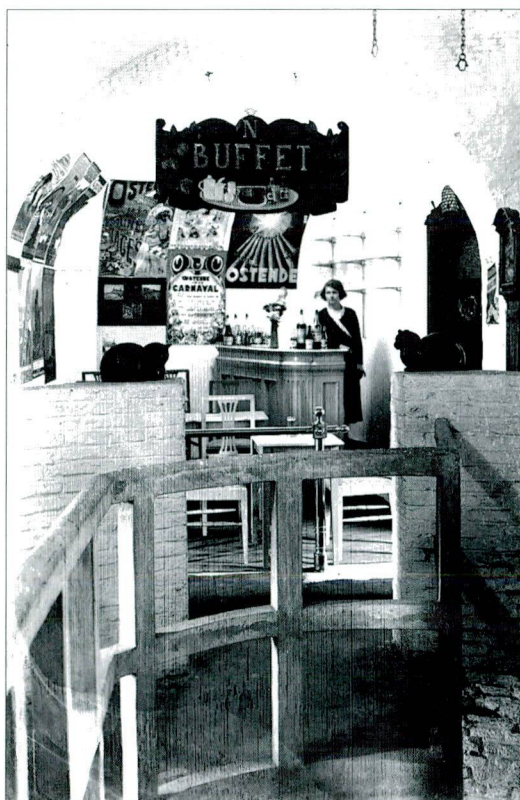
Tijdens de Eerste Wereldoorlog moderniseerde de Duitse bezetter het bouwwerk, onder andere door het installeren van elektrische verlichting, en richtte het in tot een vrij luxueus onderkomen. Uit die tijd dateren de muurschilderingen, waarvan nog enkele fragmenten bewaard zijn, en het poortje in de ringmuur. Na de Duitse nederlaag in 1918 werd het fort grondig geplunderd door de plaatselijke bevolking.

In het Interbellum richtte de Oostendse historicus, stadsbibliothecaris en archivaris Carlo Loontjens er het *Oostends Heemkundig Museum* in, dat talrijke bezoekers lokte. Een deel van de schietgaten werd verruimd tot echte ramen, om meer licht binnen te laten. De oorspronkelijke ophaalbrug werd vervangen door een vaste betonnen constructie. Het museum was slechts een kort bestaan beschoren, want in 1940 namen de Duitsers het fort andermaal voor vier jaar in gebruik. Na de aftocht van de bezetter plunderden de Oostendenaren er, net zoals in 1918, weer lustig op los.

Na de oorlog bleef het Fort Napoleon militair domein. Van eind 1944 tot juni 1946 verbleven er in de nasleep van de oorlog nog tijdelijk Engelse en Belgische militairen. In de jaren vijftig werd het af en toe gebruikt in het kader van militaire oefeningen en in de zomer werd het occasioneel ingeschakeld in de speelpleinwerking van de stad Oostende. Aan de militaire rol van het gebouw kwam voorgoed een einde in 1963, toen het Ministerie van Landsverdediging het overdroeg aan het Ministerie van Financiën, Bestuur der Registratie en Domeinen. Een jaar later werden nog enige onderhoudswerken uitgevoerd - onder meer het opruimen van ettelijke tonnen opgewaaid zand - maar voor het overige werd het aan zijn lot overgelaten. Deze toestand veranderde niet nadat in 1976 het fort als monument en de onmiddellijke omgeving als landschap beschermd werden. In de lokale pers verschenen af en toe voorstellen voor een nieuwe bestemming, gaande van een kinderboerderij tot een maritiem museum of zelfs een hotel, inclusief met Napoleontische banketten (!). Het bleef echter bij voorstellen. De aftakeling ten gevolge van weer en wind, maar ook van vandalisme, ging gestaag verder.

Stichting Vlaams Erfgoed brengt redding

Het zou uiteindelijk een gelukkige samenloop van omstandigheden worden, die in de jaren negentig voor de ommekeer zou zorgen. Het eerste bedrijf in de geslaagde reddingsoperatie was de oprichting, in 1991, van de vereniging zonder winstoogmerk 'Fort Napoleon', onder de bezielende leiding van Kamiel Dirickx uit Oostende. Het doel van de vzw was de redding, herwaardering en herbesteding van het fort. Er werd een sensibiliseringscampagne op het getouw gezet. Het droeve lot van het Fort Napoleon werd in de media gebracht, en tegelijk werden diverse openbare besturen - waaronder de provincie - benaderd. Het tweede bedrijf was de oprichting van de Stichting Vlaams Erfgoed (SVE) in 1994. Naar het voorbeeld van het Britse *National Trust* heeft de Stichting tot doel het beheren en het openstellen ('doen beleven') van monumenten. Een van de middelen daartoe is het verwerven, restaureren en openstellen van monumenten waarmee zich beheersproblemen voordoen. Dankzij de vzw 'Fort Napoleon' werd de aandacht van SVE op het noodlijdende Oostendse monument gevestigd. En zo kwam het dat het Fort Napoleon het eerste monument

Het Fort Napoleon tijdens het Interbellum: buffet van het *Oostends Heemkundig Museum*. (Fotograaf onbekend - Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Brugge).

werd waar SVE zich over ontfermde. Vooral het zover was, waren weliswaar nog enige administratieve stappen nodig. Na onderhandelingen tussen het federale en Vlaamse bestuursniveau, kon op 8 maart 1995 het fort door de Vlaamse Gemeenschap onteigend worden 'ten algemenen nutte'. Daarna werd het in erfpacht overgedragen aan SVE.

De Stichting Vlaams Erfgoed startte onmiddellijk met de restauratie. Deze werd in drie fasen opgedeeld. De eerste fase, die nog in 1995 werd uitgevoerd, bestond uit dringende instandhoudingswerken. Het kwam er vooral op aan om zo snel mogelijk de waterinsijpeling te stoppen. Het dak werd waterdicht gemaakt en kreeg een nieuwe verharding in porfierkasseien. Er werden een paar parasietgebouwtjes op het dak gesloopt.

De dakranden en trapegebouwtjes werden hersteld of heropgebouwd. Binnenin werden onder meer de trappen hersteld en elementaire beveiligingswerken uitgevoerd.

De tweede fase (1996-1997) omvatte het gros van de restauratie: verwijderen van stuifzand in de droge gracht, herstellen, reinigen en hydrofoberen van het metselwerk, plaatsen van afvoerbuizen en leidingen, openmaken van dichtgemetselde schietgaten, aanbrengen van nieuwe bevoering op de binnenplaats, verwijderen van niet-oorspronkelijke binnenmuren, herstellen van de vloeren, kalken van de binnenmuren...

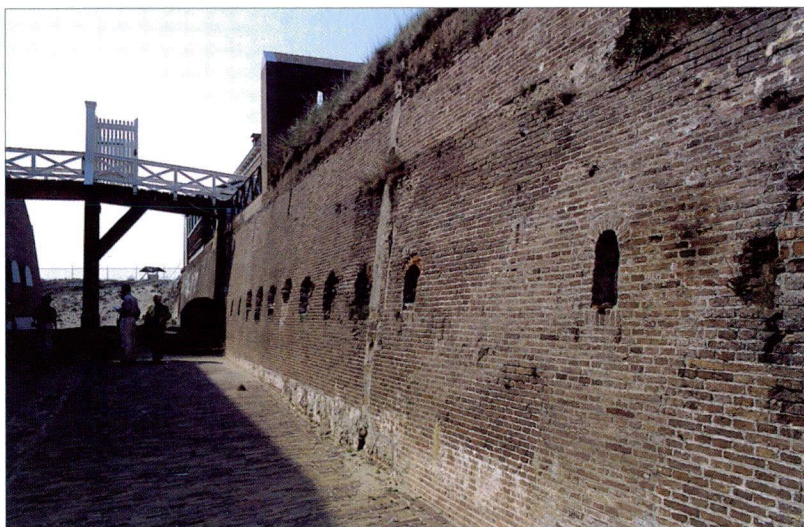
De herbestemming: op zoek naar een oordeelkundige keuze

De derde fase, ten slotte, betrof de afwerking in functie van de nieuwe bestemming van

Boven: twee beelden van het ruïneuze Fort Napoleon, begin 1995.

Onder links: het vrijmaken van de gedeeltelijk ondergestoven droge gracht, 1997.

Onder rechts: het Fort Napoleon in de steigers, 1997. (Foto's MR).

het fort. Hiertoe diende natuurlijk eerst bepaald te worden hoe men die herbestemming precies zou invullen. Bij het maken van deze keuze liet SVE zich bijstaan door een wetenschappelijke adviesgroep, die van bij het begin van het project in het leven geroepen was en samengesteld was uit vertegenwoordigers van SVE, de Vlaamse Gemeenschap, de provincie West-Vlaanderen, de stad Oostende en de Simon Stevinstichting.

Ten einde tot een adequate keuze te komen, bracht de adviesgroep in mei 1996 een bezoek aan twee historische forten in Nederland: het 16de-eeuws Fort Rammekens in de buurt van Vlissingen en het napoleontische Fort Kijkduin bij Den Helder. De aanpak op beide plaatsen is sterk verschillend. Het Fort Rammekens is vrijwel niet gerestaureerd en wordt tegen een bescheiden entreegeld als monument *an sich* opengesteld. Informatieve panelen verklaren de geschiedenis van het fort en zijn omgeving en vestigen de aandacht op de rijke flora. De enige faciliteit is een theehuisje waar een kop koffie met een pannenkoek verkrijgbaar is. In het Fort Kijkduin gaat men veel commerciëler tewerk. Centraal is een groot restaurant ingericht waar probleemloos grote groepen (schoolreizen, huwelijksfeesten, personeelsfeesten) opgevangen kunnen worden. Bovendien is er een zeeaquarium, een expositieruimte en een

souvenirwinkel. Er worden 'napoleontische maaltijden' gehouden en zoektochten voor de jeugd georganiseerd.

Voor het Fort Napoleon werd een tussenoplossing gekozen. In eerste instantie staan het monument en zijn geschiedenis centraal. Het grootste deel van het gebouw, met inbegrip van het dak en de binnenplaats, is voor bezoekers opengesteld. Informatieborden geven een beknopt overzicht van de geschiedenis van het fort en het militaire verleden van Oostende. Daarnaast werd geopteerd voor een culturele invulling en voor beperkte vergader- en seminariefaciliteiten. Ten behoeve van deze laatste functie (en ook van de individuele bezoeker) zou een deel van de binnenruimten een horecabestemming krijgen.

Het ontwerp van Govaert & Vanhoutte

Voor de concrete uitwerking van deze derde fase besloot SVE een beroep te doen op een extern architectenbureau. Drie architectenasociaties werkten een concept uit. Daaruit werd door SVE en de wetenschappelijke adviesgroep unaniem het ontwerp van de architecten Benny Govaert en Damiaan Vanhoutte uit Brugge gekozen. Door het oordeelkundig inpassen van een paar hedendaagse elementen maakt het ontwerp zowel een optimale beleving van het monument als een invulling van het culturele en commerciële luik mogelijk, en dit binnen budgettaire haalbare grenzen. De hedendaagse elementen zijn enerzijds een metalen toegangsbrug en anderzijds een glazen uitbouw boven een van de droge grachten. De toegangsbrug is zo geconcipieerd, dat de bezoeker gaandeweg het fort ontdekt vanuit een wisselend perspectief. Bovendien kunnen ook mindervaliden via deze weg het fort probleemloos binnenkomen. De transparante uitbouw die op het niveau van de eerste verdieping het eigenlijke fortlichaam met de ringmuur verbindt en als het ware boven de droge gracht zweeft, biedt vergaderruimte voor maximaal

DE PROVINCIE WEST-VLAANDEREN EN HET FORT NAPOLEON

De provincie West-Vlaanderen is een van de partners van SVE in het project 'Fort Napoleon'. Zij had een afgevaardigde in de wetenschappelijke adviescommissie die de restauratie begeleidde, en is ook vertegenwoordigd in de programmeringscommissie die een oogje houdt op de toekomstige invulling van het fort. Bovendien heeft de provincie een aanzienlijke financiële inspanning geleverd. De wettelijk voorziene restauratiesubsidie van 15% werd vrijwillig verhoogd tot 25%, terwijl ook voor de herinrichting een extra bijdrage geleverd werd. Concreet betekent dit elf miljoen frank aan restauratiepremies en nog eens ruim drie miljoen in het kader van de provinciale stimuli voor toerisme.

Boven: het Fort Rammekens in de buurt van Vlissingen.

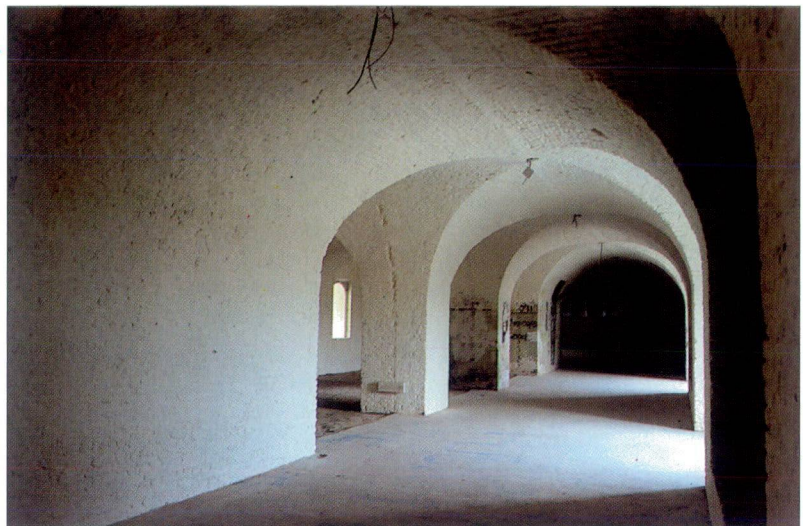
Onder: de droge gracht van het Fort Kijkduin bij Den Helder. (Foto's MR).

vijftig personen. Het volume en de verhoudingen van deze patio werden zodanig berekend, dat ze zich perfect inpassen in de totale volumewerking van het gebouw en het op geen enkele wijze domineren. Puristen onder de monumentenzorgers betreuren wel dat zowel voor de bouw van de toegangshelling als van de patio een opening in de ringmuur diende te worden gemaakt. Deze ingrepen blijken echter nauwelijks de integriteit van het fort aan te tasten. Dat de impact vrij gering is, is vooral goed te zien op luchtfoto's. De opmerking in een bepaald persartikel dat het fort 'in zijn essentie geschonden' zou zijn, is dan ook op zijn minst overtrokken.

Een nieuwe toekomst

Zoals gezegd, was het Fort Napoleon (zo goed als) gereed tegen vrijdag 7 april, toen het in aanwezigheid van een grote schare genodigden en hoogwaardigheidsbekleders ingewijd werd. Deze opening werd gevolgd door een openingsweekend (8-9 april) met diverse concerten, en een openingsveertien-daagse met een waaier van culturele en andere manifestaties, georganiseerd in samenwerking met Toerisme Oostende. Er waren ook rondleidingen die op heel wat belangstelling mochten rekenen. In de maand mei werd het fort ingenomen door honderden kinderen van het basisonderwijs, die op verkenning trokken aan de hand van een speciaal hiertoe uitgewerkt educatief pakket. Op het einde van de maand kwamen niet minder dan tweeduizend leerkrachten uit het basis- en het secundair onderwijs op bezoek. In juni was er onder meer een onderdeel van de tentoonstelling 'Artival' te zien. In de eerste week van augustus was het Fort Napoleon dan weer een van de locaties voor het bekende theaterfestival 'Theater aan Zee'. Op 10 september is het monument uiteraard ingeschakeld in het programma van Open Monumentendag, terwijl op MonumentenMaandag (11 september) de leerlingen uit het basisonderwijs weer van de partij zullen zijn. Ondertussen is ook de commerciële werking (restaurant, seminaries) succesvol van start gegaan. Ten slotte kan nog vermeld worden dat sinds begin april het lang verwachte boek van Frank Ryon en Freddy Hubrechtsen over de geschiedenis van het Fort Napoleon op de markt is.

De eerste maanden na de opening mocht SVE al talrijke bezoekers, zowel individueel als in het kader van een activiteit, in het fort verwelkomen. De overgrote meerderheid van hen reageerde uitermate positief, zoals uit het gastenboek blijkt. De pers was overwegend lovend, al klonk toch af en toe een kritische noot. De bedenkingen die sommigen hebben bij het doorbreken van de ringmuur werden hierboven al vermeld. Ook het inpassen van een horeca- en seminariefunctie werd hier en daar op gefrons van wenkbrauwen onthaald: er werd gevreesd voor een te grote impact van het commerciële. Dit gevaar is inderdaad niet geheel denkbeeldig. Toen, na rijp beraad, de keuze voor de huidige bestemming van het fort gemaakt werd,

was men zich van dit risico bewust. Toch werd gekozen voor een gediversifieerde en deels commerciële invulling, omdat een monument dat een nuttige bestemming heeft, beter de tand des tijds trotseert. De Stichting Vlaams Erfgoed en een onlangs geïnstalleerde programmeringscommissie nemen zich voor om strikt de hand te houden aan de kwaliteit van het gebodene, zowel op het commerciële als op het culturele vlak. Een efficiënte en volgehouden kwaliteitsbewaking moet verhinderen dat er activiteiten plaatsvinden die afbreuk doen aan de waarde van het monument.

De voorbije maanden hebben bewezen dat het gerestaureerde Fort Napoleon op een ruime belangstelling mag rekenen. Een doordacht beheer - zeker wat de culturele invulling betreft - moet deze belangstelling bestendigen en verdiepen. Het vernieuwde Fort Napoleon wacht een mooie toekomst.

Marc Ryckaert

Bibliografie: Caire Lemoine-Isabeau, 'Ostende à l'époque française. Travaux de défense et de cartographie (1794-1814)', *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis* XIX (1971-1972), p. 495-515. - Piet Lombaerde, 'Het Fort Napoleon te Oostende: uniek relict van een Napoleontische kringstelling in Europa', *In de Steigers* 3 (1996), p. 9-15. - Frank Ryon & Freddy Hubrechtsen, *Fort Napoleon*, Erpe, 2000, 200 p. (België onder de Wapens, speciaal nr. 1).

Boven: op een ijzige woensdag 26 januari 2000 ontving de Stichting Vlaams Erfgoed de pers in het Fort Napoleon.

Onder: het gerestaureerde Fort Napoleon, binnenzijde. (Foto's MR).

Kort Monumentennieuws

ARDOOIE

Rijsselendemolen herboren

De vervallen *Rijsselendemolen*, een stenen bergmolen gelegen aan het kruispunt van de N50 Brugge-Kortrijk en de N37 Roeselare-Tielt in Ardoorie, kreeg enige tijd geleden een nieuwe eigenaar. Deze baat niet alleen de brasserie in de molenwal uit, hij is ook een fervent molenliefhebber en gediplomeerd molenaar. Onder zijn impuls wordt de molen thans volledig gerestaureerd. In 1999 werd de kuip hersteld en geschilderd. Op 21 maart 2000 plaatste molenbouwer Wieme uit Deinze de nieuwe kap, met staart, molenas, askop en vangwiel. Het plaatsen van de wieken is nog vóór het einde van de zomer voorzien. Het aanbrengen van de maalinrichting gebeurt in 2001. De molen is nu al te bezoeken. Hij werd dan ook dit jaar reeds opgenomen in de provinciale molenbrochure *Wenkende Wieken*. De Rijsselendemolen is sinds 1993 als monument beschermd. - (MR).

BEERNEM

Bezoekersgids Provinciaal Museum Bulskampveld

Eén van de vijf provinciale musea van West-Vlaanderen is het Landbouw-, Ambachten- en Karrenmuseum van het Bulskampveld te Beernem. Het museum is gevestigd op het gelijknamige provinciale domein en is gratis toegankelijk. Het herbergt vier grote deelcollecties op twee locaties: een afdeling ambachten in de kelders van het kasteel en een wagenmakerij, een collectie landbouwmateriaal en een indrukwekkende reeks karren en wagens onder de galerijen van de kruidentuin naast het kasteel.

Heel wat recreanten van het domein bezoeken ook het museum door wat achteloos

langs de collectie karren en wagens te wandelen of even het kasteel binnen te stappen. Deze gloednieuwe bezoekersgids wil de lacune aan begeleiding en informatie opvullen. De bezoekersgids dient dus als leidraad voor een bezoek aan het museum en volgt het traject van de opstelling onder de galerijen in de kruidentuin. Regelmatig wordt in een kadertekst een verband gelegd met de ambachtencollectie zonder dit deelparcours exact te volgen.

Men dient er bij een bezoek ter plaatse rekening mee te houden dat er werkzaamheden in het kasteel Bulskampveld kunnen starten in de loop van het najaar 2000. De galerijen blijven wel permanent toegankelijk zodat deze gids nog bruikbaar blijft tijdens en na de geplande werkzaamheden.

Om makkelijk hanteerbaar te blijven bij een museumbezoek is deze uitgave van 54 bladzijden opgemaakt in een handig A5-formaat. De tekst is toegankelijk gehouden, ook voor wie niet vertrouwd is met deze materie, en bovendien rijkelijk geïllustreerd met vele foto's en tekeningen. De brochure is verkrijgbaar voor de prijs van 80 fr. in het kasteel Bulskampveld en op de dienst Cultuur, Provinciehuis Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries-Brugge (tel.: 050 40 35 70). De reductieprijs voor grote aantallen (vanaf 20 exemplaren) is 50 fr. - (Reinoud Van Acker).

In de Steigers geeft twintig gratis exemplaren van de nieuwe bezoekersgids weg aan zijn lezers. De eerste tien die een mailtje sturen naar erfgoed@west-vlaanderen.be en de eerste tien inzenders van een gele briefkaart aan *In de Steigers*, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries, krijgen de gids kosteloos toegestuurd. Wie snel reageert maakt het meest kans.

BRUGGE

Stad in de steigers voor 2002

Onder het motto 'Brugge in de steigers voor 2002' staan voor de nabije toekomst heel wat restauratieprojecten op stapel. In 2002 is Brugge - zoals ondertussen algemeen bekend - culturele hoofdstad van Europa en bij die gelegenheid wil het zijn reputatie van monumentenstad alle eer aandoen. Ongetwijfeld het meest spectaculair wordt de restauratie van de spits van Brugges hoogste toren (115 meter), de Onze-Lieve-Vrouwetoren. Deze spits, die in zijn huidige vorm uit het derde kwart van de 19de eeuw dateert, is zo aangetast dat hij voor een deel gesloopt en herbouwd zal moeten worden. Deze ingreep is slechts één fase in de restauratie van de kerk, die al een paar jaar aan de gang is en ook na 2002 nog verder zal gaan. Overigens

De gevels van het Landhuis van het Brugse Vrije en de Burgerlijke Griffie op de Brugse Burg worden gerestaureerd in de aanloop naar 'Brugge Europese Culturele Hoofdstad 2002'.
(Foto MR).

zal tegen 2002 ook al een stabiliteitsstudie van toren en kerkgebouw plaatsgevonden hebben. De coördinatie van deze restauratie is toevertrouwd aan de Stedelijke Technische Dienst.

Belangrijke stadsgebouwen die binnenkort onder handen genomen worden, zijn: het Stadhuis (achtergevels en interieurs), het Stedelijk Conservatorium in de Sint-Jacobsstraat (gevel tuinzijde), de Stadsschouwburg (consolideren van funderingen en voorgevel, restauratie interieur) en de Smedenpoort. Ondertussen al volop aan de gang is de restauratie van enkele panden in het Begijnhof, alsook van het Landhuis van het Brugse Vrije en de Burgerlijk Griffie op de Burg.

Het landhuis van het Brugse Vrije, thans stedelijk administratief centrum en stadsarchief, is een complex dat deels uit de 16de en deels uit de 18de eeuw dateert. Het 18de-eeuwse gedeelte (1722) is in classicistische stijl opgetrokken rond een binnenplein. De voorgevel ervan beslaat de hele oostzijde van het Burgplein. De gevels in kalkzandsteen, die oorspronkelijk bepleisterd en geschilderd waren, zijn verweerd en nodig aan herstelling toe. Na herstelling en conserverende behandeling zullen zij een zandsteenkleurige afwerkingslaag krijgen. Ook de beroemde *Keizer Karelschouw* of *Schouw van het Brugse Vrije*, een uitzonderlijk kunstwerk (eigendom van de provincie!) dat zich in de 16de-eeuwse Schepenkamer bevindt, is betrokken in de restauratieplannen, want ze dient een anti-houtwormbehandeling te krijgen.

De Burgerlijke Griffie is een bijzonder gebouw, alleen al omdat het een van de oudste renaissancegebouwen van de Nederlanden is, met weliswaar ook nog een aantal gotische elementen. De bouwdatum is 1534-1537. De natuurstenen gevel was oorspronkelijk gepolychromeerd. Bij de restauratie door stadsarchitect Louis Delacenserie in 1877-1882 werd die polychromie hernomen.

Daarvan zijn op vandaag slechts vage sporen overgebleven. Na een reinigings- en consolidatiebeurt in 1980, werden in 1995 enkele gevelelementen als proef opnieuw gepolychromeerd. Maar lang niet iedereen was met dit experiment opgezet. Sommigen huiverden bij de gedachte aan een veelkleurig monument in het hart van Brugge. Na jarenlang aarzelen is de knoop nu toch doorgehakt en zal men de polychromie van de 19de eeuw terug aanbrengen.

Daarnaast zijn grotere of kleinere werken voorzien aan diverse kerken (Sint-Anna, Sint-Jacobs, Sint-Walburga, Sint-Gillis, Heilig-Bloedkapel, kerk van de Ongeschoeide Karmelieten) en aan eigendommen van het OCMW (voormalige Minnewaterkliniek, Potteriekerk, Godshuis Hertsberge).

Al deze restauratiewerken aan beschermde monumenten worden door de Vlaamse Gemeenschap (60%) en de Provincie (20%) gesubsidieerd. Overigens is de provincie ook nog bouwheer van enkele eigen restauratieprojecten in Brugge, die eveneens tot de uitstraling van 'Brugge 2002' zullen bijdragen. Een van de grote werven is de Sint-Salvatorskathedraal. Na de toren en de transkapellen komt nu de noordgevel aan de beurt. De geheel vernieuwde schatkamer moet eveneens tegen 2002 gereed zijn. Voorts is er het Tolhuis, waarvan de ingrijpende restauratie en herinrichting vrijwel voltooid zijn. Eind 2000 zal het zijn deuren openen als provinciale bibliotheek en informatiebalie. Ook de kerk van het Grootseminarie wordt gerestaureerd.

Samen met enkele hier niet genoemde restauraties van particuliere panden, komt men in de aanloop naar 'Brugge 2002' aan een zeer aanzienlijk investering voor de restauratie van beschermde monumenten. De Vlaamse Gemeenschap voorziet een subsidiebedrag van bijna een half miljard frank (12.395.000 euro). De stad Brugge besteedt 70 miljoen (1.735.254 euro) en de provincie ruim 100

De Rijsselendemolen in Ardooie, april 2000. (Foto JC).

miljoen (2.478.935 euro). Het komende anderhalf jaar wordt dus erg belangrijk voor het Brugse monumentale erfgoed. - (MR).

KNOKKE

Restauratie van het 'Zwarte Huis'

De woning De Beir in Knokke, een van de belangrijkste voorbeelden van het moderne bouwen in Vlaanderen, wordt na jarenlange verwaarlozing gerestaureerd. Het hoekhuis werd gebouwd in 1924 volgens de plannen van architect Huib Hoste (1881-1957). Opdrachtgever was kunstliefhebber dokter De Beir met wie Hoste in contact gekomen was tijdens de Eerste Wereldoorlog toen hij in het neutrale Nederland verbleef. Bij de

Boven: Knokke, het huis De Beir in de steigers, juni 2000.

Rechts: de gereconstrueerde kleurstelling van het huis De Beir, met een sokkel in rode Boomse tegels, witte betonnen raamkaders en zwarte gevelafwerking. (Foto's JC).

bouw van de ruime woning met dokterspraktijk experimenteerde Hoste met nieuwe materialen en technieken zoals sintelbeton voor de muren en gestandaardiseerde betonramen. De gebruikte structuur van betonkolommen en betonvloeren opende mogelijkheden naar een vrije indeling van het grondplan. Het meest in het oog springend bij het huis De Beir was het kleurgebruik in de gevel. De sokkel (de gelijkvloerse verdieping) werd bezet met rode Boomse tegels. Het betonparement werd zwartgeteerd, wat aanleiding gaf tot de benaming "Het Zwarte Huis". De betonnen raamkaders hadden een contrasterende witte afwerking. Ook het interieur werd opgevat als een compositie van (gekleurde) geometrische vlakken. Voor het ontwerp van het interieur werkte Hoste samen met kunstschilder Victor Servranckx (1897-1965). De woning De Beir wordt beschouwd als een van de belangrijkste realisaties van Hoste. Het toont hoe hij op persoonlijke wijze de principes van de Nederlandse *De Stijl-beweging* wist te interpreteren.

Het oorspronkelijk karakter van het huis werd tenietgedaan door werken uitgevoerd in 1949-1950. Het zwart geteerde parement werd vervangen door een grijze cementlaag, leistenen namen de plaats in van de Boomse tegels, de ramen werden gewijzigd en de oorspronkelijke interieuraankleding werd onzichtbaar gemaakt. Het 'Zwarte Huis' werd een 'Grijs Huis'.

Vanaf 1980 werden pogingen ondernomen om dit manifest van het moderne bouwen in België als monument te beschermen. Het Ministerieel Besluit werd uiteindelijk getekend op 17 april 1991. Dit beschermingsbesluit werd wegens procedurefouten in december 1999 door de Raad van State vernietigd. Sinds 14 maart 2000 staat het huis opnieuw op de lijst van voor bescherming vatbare monumenten, stads- en dorpsgezichten. De bestendige deputatie van West-Vlaanderen

bracht een gunstig advies uit over deze voorgenomen bescherming.

Na een jarenlange verwaarlozing werden dit jaar de restauratiewerken aan de gevels en het dak opgestart. De werken staan onder leiding van architect George Vanhamme. Ter voorbereiding van de restauratie werd door de Afdeling Monumenten en Landschappen een beperkt vooronderzoek naar de oorspronkelijke kleurstelling uitgevoerd. Uit dit onderzoek bleek o.a. dat de houten raamdelen rood en groen geschilderd waren. Ook werd duidelijk dat de oorspronkelijke interieurafwerking niet volledig verloren was gegaan. De reconstructie van het kleurschema op de gevels zou in september voltooid moeten zijn. De restauratie van de woning De Beir werd genomineerd voor de Vlaamse Monumentenprijs 2000. - (JC).

OOSTENDE

Opleidingschip Mercator in droogdok

De Mercator, een barkentijn met drie masten, werd gebouwd in 1932 voor de Belgische Marine. Het werd tot 1960 gebruikt door de Belgische zeevaartschool als opleidingsschip voor toekomstige koopvaardij-officieren. Het beheer van het schip is sedert 1961 in handen van de vzw Mercator, een vereniging die als taak heeft de Mercator in zijn oorspronkelijke toestand te behouden. De bescherming als monument van het voormalig opleidingsschip in 1996 had tot gevolg dat de vzw voortaan op belangrijke financiële steun kon rekenen om de Mercator in

Hiernaast: twee opnamen van de Mercator in het droogdok.

Onder links: het dek van de Mercator wordt hersteld.

Onder rechts: hetzelfde dek na de herstelling. (Foto's JC).

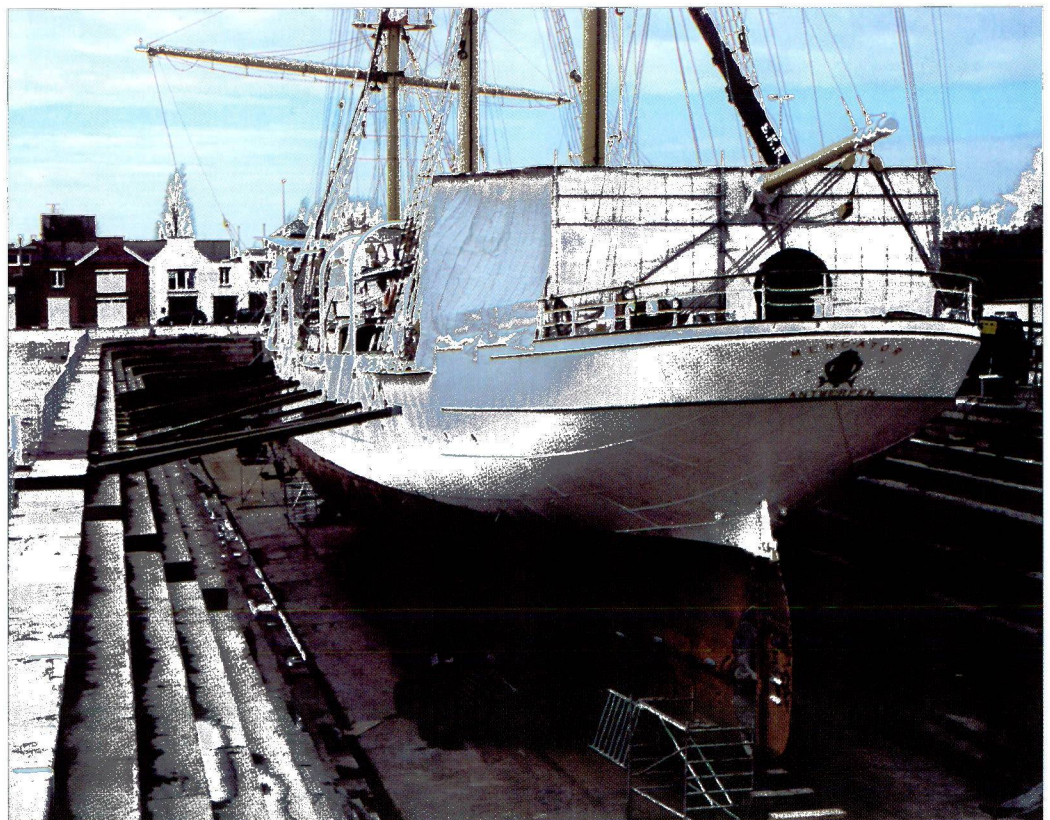
stand te houden. Restauratiewerken worden immers voor 80% gefinancierd: 50% ten laste van de Vlaamse Gemeenschap, 15% wordt gedragen door het provinciebestuur en ook het stadsbestuur van Oostende draagt 15% bij.

De Mercator werd in de loop van 2000 grondig hersteld en opnieuw zeewaardig gemaakt. In december 1999 werd gestart met de elektriciteitswerken. Alle elektrische leidingen in de machinekamer moesten vernieuwd worden en het hoofdschakelbord werd zorgvuldig afgesteld.

In februari 2000 voer de Mercator uit naar Antwerpen voor werken in het droogdok aan de Royerssluiskaai. De romp onder de waterlijn werd grondig geïnspecteerd. Waar nodig werden nieuwe platen volgens de oude, originele techniek geklonken. Het onderwatergedeelte van de romp werd ook volledig geschilderd. Verder moesten de dekken opnieuw waterdicht gemaakt worden en het stalen gebinte ontroest worden. De teakhouten dekken werden hersteld en gedeeltelijk vernieuwd volgens de oude breekmethode.

De werken in droogdok namen ruim twee maanden in beslag. Na de terugkeer werden in Oostende nog een aantal zaken verder afgewerkt. Ondertussen is ook gestart met de bouw van vier replica's van de oude reddingssloepen.

Het voormalig opleidingsschip Mercator is na deze grondige restauratie weer zeewaardig. Het schip zal wellicht in de komende jaren geregeld uitvaren om deel te nemen aan festiviteiten. - (JC).

Boven: de gerestaureerde Mercator terug op de vertrouwde ligplaats in Oostende. (Foto MR).

Rechts: de Mercator in het droogdok in Antwerpen. (Foto JC).

Restauratie huis Mulle de Terschueren nadert voltooiing

Een van de statigste panden van Tielt is het herenhuis Mulle de Terschueren, gelegen Ieperstraat 46-48 en gebouwd in 1824 in opdracht van Emile-Pierre Mulle de Terschueren. Het is een breedhuis met koetspoort, in neoclassicistische stijl met empire-inslag. Het werd in 1986 als monument beschermd. Samen met de bijbehorende tuin werd het toen tevens als stadsgezicht beschermd. In 1998 werd de bescherming als monument uitgebreid tot de bijgebouwen met stallingen en washuis.

Enige tijd geleden werd het huis door de stad Tielt aangekocht, met de bedoeling er een culturele en/of toeristische bestemming

aan te geven. Omdat het complex in een ernstige staat van verval verkeerde, diende eerst een grondige restauratie doorgevoerd te worden. Vooral het woonhuis zelf was in slechte staat en diende prioritair aangepakt te worden. Het stadsbestuur deed een beroep op de Groep Planning uit Brugge om het restauratiedossier op te stellen. Dit was begin 1999 gereed, waarna aannemer Verstraete aan de slag kon.

Nu, anderhalf jaar later, is de restauratie van de woning goed opgeschoten. Aan de buitenzijde heeft Mulle de Terschueren al zijn glans van weleer teruggevonden. Binnenin is er nog voor enkele maanden werk. Daarna moeten ook nog de bijgebouwen hersteld worden. Intussen bekijkt het stadsbestuur hoe de concrete invulling van het gerestaureerde gebouw zal gebeuren. Een van de denkpluizen is de inrichting van een cultuurtoeristisch bezoekerscentrum over Tielt en omgeving. - (MR).

Links: de tuingevel van het herenhuis Mulle de Terschueren vóór de aanvang van de restauratie, begin 1999. (Foto MR).

Rechts: de restauratie van dezelfde gevel is vrijwel voltooid, juni 2000. (Foto JC).

Volgende bladzijde: Oostende vanuit de lucht. (Foto Daniël de Kievith, Oostende).

IN DE STEIGERS

In de Steigers – Monumentennieuws uit West-Vlaanderen

verschijnt drie maal per jaar en is een uitgave van de Provinciale Dienst voor Cultuur, Sectie Cultureel Erfgoed, in opdracht van de Bestendige Deputatie van de Provincie West-Vlaanderen

- **Redactie-adres:** *In de Steigers*, Dienst voor Cultuur, Provinciehuis Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries (Brugge)
- **E-mail:** erfgoed@west-vlaanderen.be
- **Taaladvies:** Ria Verweider
- **Redactionele coördinatie:** Marc Ryckaert en Jeroen Cornilly
- **Vormgeving, pre-press en druk:** Provincie West-Vlaanderen, Grafische Dienst
- **Verantwoordelijke uitgever:** Ludo Valcke, directeur Dienst voor Cultuur, Provincie West-Vlaanderen

■ **Abonnementen:** Particulieren 100 frank per jaar, bibliotheken en andere instellingen (met factuur) 200 frank per jaar, over te maken op rekening nummer 091-0098046-08 t.n.v. Provincie West-Vlaanderen, Dienst voor Cultuur, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries-Brugge, onder vermelding van 'In de Steigers' en de gewenste jaargang.

■ **Oude nummers:** Sommige oude afleveringen zijn nog beperkt verkrijgbaar: 1998/3, de volledige jaargang 1999 (3 nummers) en het speciale Open Monumentendagnummer 1997. Losse nummerprijzen: 60 frank; Open Monumentendagnummer 20 frank. De andere afleveringen zijn helaas niet meer voorradig.

■ **Werken mee aan dit nummer:** Jeroen Cornilly, Marc Ryckaert, Reinoud Van Acker.

■ **Illustratieverantwoording:** Jeroen Cornilly, Sint-Kruis: blz. 2 behalve derde van boven en onder, 5, 6 boven, 8 boven, 9, 10, 11, 12, 19, 20, 21, 22 onder, 23 rechts - Daniël de Kievith, Oostende: blz. 1, 4, 13, 24 - Jos Demarée, Sint-Andries: blz. 3 onder links - Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief (PBC), Brugge: blz. 2 onder, 7, 14 - Marc Ryckaert, Sint-Andries: blz. 2 derde van boven, 3 boven en rechts onder, 6 onder, 8 midden en onder, 15, 16, 17, 18, 22 boven, 23 links.

